

УДК 82.09(821.161.2–3'06)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-206-2>**ПРОБЛЕМА КОНФЛІКТУ ЯК СТИЛЕТВОРЧОГО ЧИННИКА
В ЕСЕ Є. МАЛАНЮКА, ПРИСВЯЧЕНИХ М. ГОГОЛЮ****THE PROBLEM OF CONFLICT AS A STYLE-CREATING FACTOR
IN THE ESSAY OF YE. MALANIUK, DEDICATED TO M. GOGOL****Гольник О.О.,***orcid.org/0000-0002-2601-9899**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри української філології та журналістики**Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка***Михида С.П.,***orcid.org/0000-0002-0921-0819**Scopus-Author ID: 57215592630**доктор філологічних наук, доцент,**доцент кафедри української філології та журналістики**Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка*

У статті розглядається проблема унікальності методологічної системи Є. Маланюка-літературознавця, яку він застосовував для оцінки творчих постатей українських і не тільки митців. Акцентується увага на підході, який базувався на аналізі факторів формування стилю. У статті розглянуто один із ключових чинників, який впливав на становлення і вираження оригінального письменницького почерку. Йдеться про конфлікти (внутрішні та зовнішні), які переживали митці. Тексти, а точніше поетика творів, репрезентували сутність цих конфліктів.

У розвідці детально проаналізовано студії Є. Маланюка, які присвячені М. Гоголю. Сформульовано та описано важливий методологічний підхід есеїста до аналізу творчих постатей – конфлікт митця і доби. Встановлено, що цей конфлікт мав випробувальний характер. Він дозволяв оцінити духовні сили (духовний чин) митця.

Є. Маланюк аналізував творчість М. Гоголя у зіставленні із Т. Шевченком. Він використав емблеми для визначення естетичної природи таланту одного й іншого митця. Т. Шевченка він називав сонцем нашого письменства, М. Гоголя – місяцем, підкреслюючи темний, містичний характер його стилю.

Є. Маланюк розглядає постать М. Гоголя у векторі двох конфліктів, які визначали селеністичну природу його стилю. Перший конфлікт – з Україною, точніше зі своїм українським Я, другий – з імперською Росією. Ці конфлікти визначили трагізм світовідчуття митця, що втілювалося у низці специфічних стильових маркерів: містицизмі образів, мотиві духовного розкладу, пласкості образів (образи-тіні), типі зайвої людини, танатичності сміху, гротеску і фантазмагоричності.

Встановлено, що Є. Маланюк застосував оригінальний підхід до розуміння стилю письменника та факторів, які впливали на його формування. Він розглядав психічну дійсність митця, яка змінювалася під впливом зовнішніх та внутрішніх конфліктів. Ці зміни проявлялися на рівні художньої форми і на рівні змісту творів. Магія зла у поетиці М. Гоголя з'явилася як реакція на конфлікт з імперським культурним і духовним дискурсом, а стихійність, що виявлялася у трагічному пафосі і сміхові, гротесковості, була проявом національного ества М. Гоголя, бунтарської, анархічної натури.

Ключові слова: стиль, конфлікт, поетика, трагізм, стильові маркери, танатичний сміх, гротеск.

The article discusses the issue of the uniqueness of the methodological system of Ye. Malaniuk, a literary scholar, which he applied to assess the creative figures of Ukrainian and non-Ukrainian artists. The focus is on the approach that was based on the analysis of the factors shaping style. The article examines one of the key factors that influenced the development and expression of the writer's unique handwriting. It discusses the conflicts, both internal and external, experienced by artists. The texts, or rather the poetics of the works, represented the essence of these conflicts.

The study provides a detailed analysis of Ye. Malaniuk's studies dedicated to M. Gogol. It formulates and describes an important methodological approach of the essayist to analyze the creative figures – the conflict of the artist and the era. It is established that this conflict had a testing character, allowing an assessment of the spiritual strength (spiritual act) of the artist.

Ye. Malaniuk analyzed the works of M. Gogol in comparison with T. Shevchenko. He used emblems to determine the aesthetic nature of the talent of both artists. He called T. Shevchenko the sun of our literature and M. Gogol the moon, emphasizing the dark, mystical character of his style.

Ye. Malaniuk examines the figure of M. Gogol in the context of two conflicts that defined the fantastic nature of his style. The first conflict was with Ukraine, more precisely with his Ukrainian self, and the second was with the imperial Russia. These conflicts determined the tragedy of the artist's worldview, which was embodied in a series of specific stylistic markers: the mysticism of images, the motive of spiritual decay, the flatness of images (shadowy figures), the type of the superfluous person, the fanaticism of laughter, grotesque and phantasmagoria.

It is established that Ye. Malaniuk applied an original approach to understanding the writer's style and the factors influencing its formation. He considered the mental reality of the artist, which changed under the influence of external and internal conflicts. These changes were manifested in the artistic form and in the content of the works. The magic of evil in M. Gogol's poetics emerged as a reaction to the conflict with the imperial cultural and spiritual discourse, and the spontaneity manifested in the tragic pathos and laughter, grotesque, was a manifestation of M. Gogol's national essence, a rebellious, anarchic nature.

Key words: style, conflict, tragedy, poetics, stylistic markers, thanatic laughter, grotesque.

Актуальність проблеми. Літературознавча есеїстика Є. Маланюка – це окремий пласт наукових розвідок і досліджень. Велика частина цього доробку критика і поета – це літературні портрети, теоретичні та компаративні дослідження. Наскрізним методологічним принципом Маланюка-літературознавця був принцип стилю. Цей феномен він розглядав під кутом самовираження особистості митця як продукту часу, оточення, світогляду, світосприймання та низки психологічних факторів. Окреме місце в літературознавчій практиці Є. Маланюка займають студії, які присвячені М. Гоголю. Критик у працях, присвячених аналізу художнього мислення митця, визначив ключові маркери прояву національної свідомості (інстинкту) та її деформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному літературознавстві є низка студій, які присвячені осмисленню есеїв Є. Маланюка про М. Гоголя і Т. Шевченка. Серед фундаментальних студій монографія «Dominus Маланюк: тло і постать» та низка статей Л. Куценка про есеїстику Є. Маланюка. Вчений розглянув історію написання цих праць, простежив за їх літературним життям та визначив базові принципи підходу Маланюка-літературознавця до осмислення творчості митців-геніїв (особистісний, національного духу та чину).

Значну увагу есеям Є. Маланюка приділив Г. Ключек. У низці статей та праці «Євген Маланюк. 'Проза' поета» учений дослідив цей доробок критика як видатне досягнення в цілісному осмисленні творчості Т. Шевченка, проаналізував чинники, котрі зумовили глибину інтерпретації Є. Маланюком поетичної творчості національного генія, провів паралелі зі смисловими маркерами есеїв, присвячених М. Гоголю.

Внесок у компаративний аналіз есе Є. Маланюка, які присвячені Т. Шевченку та М. Гоголю, зробила В. Краснощок у дисертаційному дослідженні. Гоголівський інтертекст у есеїстиці Є. Маланюка став предметом досліджень Н. Фенько. Е. Циховська у студії «Постаті російських письменників у рецепції Є. Маланюка» торкнулася проблеми ставлення критика до доробку М. Гоголя, зокрема визначила оціночні критерії, які застосовував есеїст до біографічного, культурно-історичного та художнього пласту, пов'язаного з автором «Вія».

Мета дослідження. Дослідники праць Є. Маланюка, присвячених творчості М. Гоголя, переважно акцентували увагу на контекстуальній та інтерпретаційній моделях есеїв. Проблема принципів авторської методології, ключових аспектів оригінального літературознавчого методу, який застосовував Є. Маланюк, не знайшла послідовного й акцентованого висвітлення. Тому у нашій студії пропонуємо осмислити авторський принцип дослідження стилю письменника крізь призму внутрішніх і зовнішніх конфліктів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Є. Маланюк зосереджував свій погляд на знакових постатях в українській культурі та літературі, доля і творчість котрих презентувала важливий і надскладний **конфлікт митця і доби**. Цей конфлікт мав випробувальний характер, бо в такий спосіб випробовувалися, за визначенням самого Є. Маланюка, «духові», тобто духовні сили митця. Він (конфлікт) був випробуванням насамперед на цілісність національного єства письменників, тобто наявність чітко визначеної національної самоідентифікації, яка, власне, і впливала на цілісність і високу мистецьку вартість їхнього доробку.

Зауважимо, що проблема національної самоідентифікації була актуальна і для самого Є. Маланюка, самосвідомість котрого і українськість його єства гартувалися в горнилі визвольних змагань. Згадаймо його спогади про «дві хати», на які жила його родина, на які, власне, він жив. Що це як не зізнання митця у двоякості свого національного «Я» на світанку життя і в ранні юнацькі роки? Звідти і наслідування поетів-символістів, копіювання стилю М. Гумільова та В. Брюсова у поезіях російською мовою.

Цим мотивом пронизана і вся практика літературного портретування Є. Маланюка. Ю. Лавріненко у праці «Зруб і парості» висловив припущення, що «Книга спостережень» Є. Маланюка – це своєрідна автобіографія його душі, це спроба пізнати самого себе, створити свою біографію [3, с. 163].

Повертаючись до проблеми конфлікту як індикатора національного єства митця, зауважимо, що він був лише тим чинником, котрий спонукав митця виявити свою справжню натуру, своє справжнє мистецьке Я. Усі герої літературознавчих есе Є. Маланюка мали різнопланові конфлікти – із ідеологічною системою, з режимом, духом доби. Вони провокували випрозорення духовної натури митця.

Однією із найцікавіших постатей і, очевидно, найдраматичніших, яка для Є. Маланюка, припускаємо, стала матеріалом для початку дослідження деформації національного Я письменника та впливу цієї деформації на стиль художника, була постать М. Гоголя. Це трагічно-символічна постать української культури.

Символізм образу М. Гоголя – значуща проблема есеїстики Є. Маланюка. Поки що не маємо цілісного і системного прочитання цієї теми у літературознавстві, тож представимо власні міркування щодо неї.

Захоплення Є. Маланюком постаттю М. Гоголя сягає ще юнацьких років, про що свідчать кілька його гімназистських робіт («Что побудило Гоголя написать «Малороссийские повести», «Общественное значение комедии Гоголя «Ревизор», «Взгляды Гоголя на задачи искусства», «Характеристика Гоголевского юмора»). Зокрема, з листування з О. Семененком дізнаємося, що в роки навчання в реальному училищі Є. Маланюка полонив поетичний світ демонічної України, який постав у «Вії» М. Гоголя.

Пізніше постать митця вабить Є. Маланюка близькістю їхніх шляхів підкорення Північної Пальміри через світ російської літератури. Як стверджував Л. Куценко: «Гоголь щонайкраще давався для Маланюкового дослідження народжених Україною, але і втрачених нею, «обдарованих скарбів-талентів» [2, с. 290].

І ще пізніше Є. Маланюк наголосить на тому, що символіка образів М. Гоголя так і не була розкрита дослідниками його творчості. Свідченням цього є допис О. Семененка, у якому він, погоджуючись із Є. Маланюком, говорить, що «Вія» читають поверхово [7, с. 454].

Отож, М. Гоголь стає предметом детальних обсервацій Є. Маланюка у студіях «Кінець російської літератури», «Гоголь – Гоголь», «Гоголь», «Гоголь в літературознавстві». У роки Другої світової війни дослідник розпочинає роботу над книгою про М. Гоголя, проте вимушена втеча-еміграція до США зашкодили її завершенню та спричинили до втрати частини рукопису. У примітках до «Нарисів з історії нашої культури» Є. Маланюк зазначав: «Багатий матеріал, як і перші частини моєї готової монографії «Гоголь», загинули в подіях II світової війни» [5, с. 70]. Оpubлікована у книзі «Євген Маланюк. Повернення» (2005)

студія «Гоголь в літературознавстві» та «Шевченко і Гоголь» є частинами втраченого дослідження.

Осмилення постаті М. Гоголя у низці праць Є. Маланюк подає в антитезі до постаті Т. Шевченка. Саме в такому протиставленні Є. Маланюк міг більш яскраво і повнокровно представити обидві постаті. Критик кожного з них позначив відповідною символічною емблемою, які своєю чергою відбивали сутність природної міфологічної антиномії, яка символізує віковичну боротьбу світу і темряви, «дажбожожі енергії» та «селеністичної» двоїстості та еманції: «Шевченко – сонце, як Микола Гоголь – місяць, в якого світлі тіні згущуються і збільшують таємничість цього таємничого сина нашої землі» [7, с. 132].

Шевченко-«сонце» або племін, національний поет, який репрезентує у творчості національний інстинкт чи національну емоцію. Гоголь – «місяць», «герольд всеросійського імперіалізму», російський митець. Символічність цих визначень демонструє специфіку мислення Маланюка-критика, визначальним для якого був взаємозв'язок національного Я (національної особистості) письменника та його стилю.

Якщо з Т. Шевченком більш-менш зрозуміло (духовний конфлікт з імперським нарративом призвів до самоідентифікації його як українського національного поета, полум'я поезії трималося на актуалізації національних архетипів), то у випадку з М. Гоголем ситуація, на думку Є. Маланюка, була складнішою. У праці «Гоголь – Гоголь» есеїст зауважує, що українська критика так і не зважилася розібратися в феномені Гоголя, звівши трактування його постаті і творчої манери до простої, тому і привабливої формули С. Єфремова «дві душі» (праця 1909 року «Між двома душами») [4, с. 193]. Є. Маланюк слушно запитує, про які дві душі йшлося – російську (московську) і українську? На його погляд проблема М. Гоголя набагато складніша. Адже його творчість за духом була українською (за тематикою, проблематикою, за картиною світу і світосприймання, навіть набором специфічних зображально-виражальних форм, «мовою душі» – лексикою, синтаксисом і граматиною), навіть тоді, коли йшлося про світ імперський. Проте вона була деструктивною, позбавленою консолідуючої, сонцесейної енергії, якою були сповнені твори Т. Шевченка.

Так, Є. Маланюк ставить за завдання «відреставрувати» образ М. Гоголя і зауважує: «А що образ той є і був національний – на те ради немає. Усе інше бо було і є або аберациєю, або гримом, або зовнішніми декораціями. Що більше, тільки справжній, отже національний образ Гоголя відкриє нам т. зв. таємницю Гоголя, похмурий трагізм його життя й творчості, описаний в досить багатій літературі про нього, але не вияснений в своїй істоті» [4, с. 194].

Амбітна мета критика полягала у з'ясуванні особливостей «психічної дійсності» М. Гоголя, яка за будь-яких обставин є расово-національною і яка проявляє себе позасвідомо у текстах на рівні мовному (форми) і на рівні змістовому.

Кристалізація таланту М. Гоголя відбувалася, на думку Є. Маланюка, у надзвичайно складних умовах подвійного конфлікту – із українським світом підупалої шляхти і з імперським світом – світом холодної Півночі, «московщини». Згасання слави України, втрата елітою в умовах колонізації будь-яких можливостей вийти за межі хутору, змусили М. Гоголя шукати духовного опертя в імперській легенді, а точніше в «малоросійській ідилії» – у вірі в те, що він, син малоросійського шляхтича, може і буде прихильно прийнятий в імперському світі, отримає можливість реалізуватися.

І ось тут починає акумулюватися «подвійне коло» письменника: з одного боку, він прагне побачити і проникнутися міфом великої Росії, проте він чужий, а головне, мертворожденний, що відчуває Гоголь-письменник, а з іншого – його Україна теж втратила обриси свого історичного і культурного міфу. Є. Маланюк зауважує, що втрата такого міфу для письменника означає втрату духовного орієнтиру, того стрижня, який скріплює усю творчу парадигму, формує картину світу і стиль митця. Не дивно, що в умовах імперського світу в М. Гоголя починає «заламуватися національний стрижень» [4, с. 202]. Імперська

ідея, світ, культурна парадигма вимагала від Гоголя моральної смерті – смерті його національної душі.

Є. Маланюк доходить висновку, що така деформація національного ества, яка супроводжувалася внутрішньою боротьбою, бо процес був тривалим і хворобливим, позначилася на ментальній та онтологічній установці письменника. Духовний відхід від України (не денационалізація, а саме відхід) виявляється у життєвій і мистецькій формулі М. Гоголя – формулі самознищення. Ця формула визначає специфічні мистецькі орієнтири письменника:

– трагічний містицизм (актуалізація теми фатуму, нечистої сили, смерті, приреченості, мотив продажу душі дияволу);

– мотив духовного розкладу («Мертві душі» як символ духовної летаргії, смерть духовна, як у повісті «Портрет»);

– втрата тривимірності зображення постатей. У «Петербурзьких повістях» герої стають плоскими, а іноді – тінями чи відбитками живих людей (привиди);

– тип «зайвої людини», людина позбавлена індивідуальності;

– романтизм М. Гоголя мав відтворювальний характер, на відміну від перетворювальної енергії, яка сповнювала поезію Т. Шевченка. М. Гоголь відтворював з пам'яті ідилічну Україну, в літературному міфі якої на початку своєї творчої кар'єри, шукав ще духовної розради;

– танатичний (руйнівний) сміх (від осмішування українського світу у «Вечорах на хуторі...» до сатири «Петербурзьких повістей» і «Мертвих душ») Є. Маланюка говорить про сміх М. Гоголя як про інструмент десакралізації спочатку мертвого світу гетьманської України, а потім – імперського світу;

– гротеск і фантазмагоричність;

– трагічний пафос.

Приклад М. Гоголя для літературознавчої концепції Є. Маланюка знаковий. Письменник став втіленням процесу руйнування національного ества («малоросійського гниття» [5, с. 242]) художника, з одного боку, але з іншого – він був для критика прикладом митця, який спромігся художньо втілити ідею зла, а точніше «магію зла». Іншими словами, деформація національного ества М. Гоголя призводила, на думку Є. Маланюка, до чимдальшого увиразнення стихії зла, деструктивної сили у поезії його творів. М. Бердяєв, описуючи цю особливість автора «Мертвих душ», наголошував на тому, що М. Гоголь вправно реалізовував у творах почуття магічності, передаючи дію темних, злих сил. Це було зумовлене особистісною властивістю М. Гоголя: він мав виняткове почуття зла. Через те письменникові не вдавалося передавати образи добра. Точніше він був неспроможний цей зробити, з одного боку, через своє духовне каліцтво, породжене розірваністю зв'язку з Батьківщиною, а з іншого боку, відмовою від своєї національної ідентичності.

Є. Маланюк був чи не першим дослідником творчості М. Гоголя, котрий побачив специфічний щодо російської культури прояв таланту письменника. Якщо В. Розанов і М. Бердяєв тільки описували антиросійську природу творчості М. Гоголя, то Є. Маланюк описав, як український письменник своєю творчістю по суті розклав російську літературу, а точніше «згасив соняшно-аполлінівську (античного й французького походження) поезію Пушкіна і його плеяди <...> отруїв її трушною отрутою своєї, російською державністю отруєної душі» [5, с. 209]. Це була помста Вія-Гоголя штучно створеній імперській культурі, яка забрала у нього його Батьківщину і зруйнувала його духовний зв'язок із нею.

З цієї точки зору вельми цікавим є Маланюкова символізація М. Гоголя як місяця української культури, того, хто втілював так звану «селеністичну» енергетику.

Сам критик дав інтерпретаторам своєї есеїстики спокусу протиставити М. Гоголя і Т. Шевченка через опозицію цілісності національного Я автора «Кобзаря» і деформацію національного стрижня автора «Мертвих душ». Проте парадигма смислів складніша, адже М. Гоголь для

Є. Маланюка – це Вій – стихійна і сліпа сила, котра бунтує і вбиває тих, хто забирає душу, або тих, хто лише імітує духовність.

Гоголь, як і Вій, поставав проти такої імітації в російській культурі. Тож його душа залишалася українською, але вона була гайдамацькою, руйнівною. Є. Маланюк дав навіть визначення «комплексу Гоголя» – прояву специфічного набору якостей національного духу, для кого властива анархія, отаманщина, «темна і недобра романтика» [7, с. 297].

Висновки. Приклад М. Гоголя дав можливість критику дослідити «темний» бік національної психіки, втрачені духовні орієнтири і ті художні маркери, якими цей процес був позначений у творчості. Цікаво, що літературні портрети інших митців містили трохи інший ракурс осмислення – не індуктивний, а дедуктивний, коли Є. Маланюк по змінах у стильовій парадигмі простежував прояви «малоросійства» чи здеформованого національного Я митця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ключек Г. Феноменальність есеїстики Євгена Маланюка: сім ознак. Євген Маланюк: «проза поета». Київ : Видавництво «Український пріоритет». 2019. С. 32–69.
2. Куценко Л.В. Dominus Маланюк: тло і постать. Київ : ВЦ «Просвіта», 2002. 365 с.
3. Лаврінченко Ю. Зруб і парости. Б.м.: *Сучасність*, 1971. 331 с.
4. Маланюк Є. Книга спостережень. Проза. У 2-х т. Т1. Торонто : «Гомін України», 1962. 527 с.
5. Маланюк Є. Книга спостережень. Проза. У 2-х т. Т. 2. Торонто : «Гомін України», 1966. 480 с.
6. Маланюк Є. Нотатники (1936–1968). Київ : видавництво «Темпора», 2008. 335 с.
7. Маланюк Є. Повернення. Поезії, літературознавство, публіцистика, щоденники, листи. Львів : Світ, 2005. 495 с.
8. Маланюк Є. Книга спостережень. Статті про літературу. Київ : Дніпро, 1997. 430 с.
9. Фенько Н. Код повернення: інтертекстуальне прочитання публіцистики Євгена Маланюка. *Науковий часопис НПУ ім. М. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)*. 2009. Вип. 3. С. 104–112.
10. Циховська Е. Постаті російських письменників у рецепції Є. Маланюка. *Вісник Запорізького університету*. 2007. Випуск 1. С. 204–208.